

Dialogusesszék

DOMOKOS MÁTYÁS: A PÁLYATÁRS SZEMÉVEL;
DOMOKOS MÁTYÁS—LATOR LÁSZLÓ: VERSEKRŐL, KÖLTŐKKEL

„Négykezes tanulmányoknak”, „peripatetikus töprengéseknek”, az újabb magyar irodalom „sajátos regényeinek” is nevezhetnénk e két „kollektív esszéregényfélét”. Az egyikben Domokos Mátyás majdnem harminc alkotóval (többségben íróval) beszélget, s a „közös töprengések” célja — a hagyományos íróportrékkal, személyes interjúkkal szemben — egy-egy gondolat kibontása. Az irodalom, a művészet „esztétikai sorskérdéseiről” kapunk így képet. A másik kötet is példa nélküli vállalkozás. Líránk utóbbi négy évtizedének kiemelkedő műveiről („biztos irodalomtörténeti értékekről”) szól Domokos Mátyás, Lator László, s a beszélgetésbe esetenként a szóban forgó vers szerzője vagy valamelyik költő pályatárs is bekapcsolódik. Egyetlen irodalomtörténész sem szerepel a két kötetben, Domokos — miként egyik nyilatkozatából kiderül — „az írókban óhatatlanul bennrekedt »műfajok közti« gondolatokra” kérdezett rá. Meggyőződése, hogy literatúránk történetéről mindenkor az írói esszék adtak és adnak elsőként hű képet. Az írókat is csábítja a műfaj: bizonyos alapkérdésekről közvetlenül, szépírói áttétel nélkül fejthetik ki a véleményüket. Jelen van itt a „személyesség aspektusa”, de az „általánosítás síkja” sem hiányzik.

A *pályatárs szemével* tematikai gazdagsága két nagy kérdés („alaptengely”) köré rendeződik. A hagyományhoz fűződő kapcsolat az egyik. Mert az „új időknek új dalai»... napjainkban is a vállalt vagy elutasított hagyomány hangszekrényétől kapják megkülönböztető hangszínüket”. Domokos másik alaptétele: a magyar irodalom „megyisítésében realista irodalom”. Így aztán az is izgatja, hogy a realista írói igény és erkölcs „milyen sorsra jutott” a hetvenes években? Nem hisszük, hogy Domokos célzatosan választotta ki beszélgetőtársait. Jó néhány alkotóról ugyan előre lehetett tudni, hogy a két fő kérdésben nem lehet lényeges eltérés. Ám a többről legföljebb csak sejteni lehetett várható állásfoglalását. S ki hitte volna, hogy még Hernádi Gyula is az új realizmushoz akar visszatérni. Csak azt sajnáljuk, hogy a legfiatalabb pályatárs ebben a kötetben Tandori Dezső és Petri György. Így nemcsak a mai huszonévesek, hanem a harmincasok se hallgattak meg. Az ő megszólaltatásukkal mindenképpen árnyaltabb lett volna a kép.

Irodalmunk — jól érzi ezt Fodor András — „ijesztően szétszaggatott”, a különböző nemzedékek, irányzatok, csoportok eltávolodtak egymástól. Úgy tűnik, a hagyományhoz való viszony, a hagyomány tagadása vagy folytatása itt a generális kérdés. Kormos István arról beszélt, hogy milyen gazdag az a költő, aki minél több szálon kapcsolódik a magyar költői hagyományhoz. Axiomatikus tömörséggel fogalmazta meg: „modern magyar költő csak az lehet, aki elfogadja a hagyományainkat”. Somlyó György szerint „az az újító, aki nem csodálja, hanem lefitymálja a régi nagyokat, az biztos, hogy nem fog maradandó újítással kirukkolni”. Persze azzal is számolni kell, hogy a hatvanas-hetvenes években indult költőknél már nemcsak a magyar hagyomány ösztönzött, hanem a világlíra is. Ez azonban — Kálnoky László figyelmet erre — nem szakíthatja el az alkotót a saját nemzeti hagyományoktól. „A magyar irodalom története éppen azt példázza, hogy éppen a legmagyarabb karakterű és mondanivalójú költők újították meg — következetesen — költészetüket idegen inspirációkból...” — jegyzi meg Domokos. A beszélgetésekből végül az a tanulság emelhető ki, hogy az újabb és újabb nemzedékeknek meg kell találniuk a hagyományban a „hozzájuk szóló ösztönző részt”, sommásan nem lehet elvetni az eddigi eredményeket.

A másik, az előbbivel szorosan összefüggő kérdés a realizmus, a realista irodalom sorsa. Az utóbbi másfél évtizedben előretört a privatizáló irodalom, s egyre több a példa az ironikus, kívülálló írói magatartásra, a népben, nemzetben gondolkodás Veres Péter-i eszményét elvető ezoterizmusra, a valóságtól elszakadó absztrakt teljességigényre. Béládi Miklós 1975-ben je-

lentette ki egy tanácskozáson: „a valóságábrázoló realizmus jelenleg defenzívában van”. S emlékezhetünk Domokos Mátyásnak *A prózairói magatartás változása a hetvenes években* című tanulmányára (olvasható *Ugyanarról másképpen* című kötetében is), melyben a korábbi epikusi kedv elapadását regisztrálja, s bírálja azt a „korszerűnek” hitt, rendkívül veszélyes írói magatartást, mely „a társadalmi-történelmi jelentéstől megtisztított művek alkotásában” látja az irodalom értelmét. Aki mégis ragaszkodik a realista igényhez, annak keserves tapasztalatokat kell szereznie: látnia kell, hogy a könnyebb, a veszélytelenebb, a haszontalanabb milyen gyorsan megkapja a zöld jelzést. Domokos Mátyás *A pályatárs szemével* előszavában külön is kiemeli aggodalmait. Úgy látja, az utóbbi időben az irodalom „valamilyen realitás” helyett teória, doktrina illusztrációja, s félő, hogy elvesz „az igazság gravitációja”. Paradox helyzet: „...miközben az irodalmi élet hivatalos megnyilatkozásai egyaránt úgy védik a realizmust, mintha valami rezervátumbeli ritka nagyvad volna, a realista minősítést kiérdemlő könyvek mégis a kipusztulófélben levő bölények sorsára jutnak, mert az író alig tud azzal a nehézséggel megküzdeni, hogy nálunk mindenki többet tud, vagy többet vél tudni a valóságról, mint amennyit az író ugyanerről a valóságról regényében »kikiabálhat«”. Domokos Mátyás „teremtő kérdései” nyomán az okoknak is elgondolkodtatóan széles skálája bontakozik ki. A realista írónak nagyon nehéz a teljes igazságot kimondania, „eleven emberek vagy élő állatok érzékenységébe vág metszőkésével...” (Cseres Tibor.) Az „indítékhiányos állapotról” szóló művek nehezen törnek át, mondja Csurka István: „Engem, a *Döglött aknák* íróját nyugtalanít, hogyha az aknáim döglöttek.” (A művek szükségtelen késésére, illetve késleltetésére vonatkozik ez a megjegyzés.) A történelmi érdeklődés egyre nagyobb, de az irodalomnak — a „tabusítás” miatt — óriási lemaradásai vannak (Fekete Gyula). „Általában a társadalmi drámák, az eleve drámai formában megírt, az eszmék szintjéig felérő drámák, a nemzet mai problémáiból konfliktust élezők, és az egyetemesség igényével megírtak — ezek azok, amelyek a főváros színházaiban valahogy elpangtak.” (Hubay Miklós.) Illyés Gyula a történelem kívánalmaival való szembenézést hiányolta: „A magyar szellemi élet mindmáig nem ábrázolta a gyökereit a magyar nép tragédiájának.” Karinthy Ferenc szerint a realizmusnál jobbat még nem találtak ki, „a realizmus, ahogy én értem, figyel, mindent néz, fölszed, magába szív és gyűjt, és úgy viszi tovább...”. S ha azt akarjuk, hogy irodalmunkkal a világban is jelen legyünk, akkor a világot foglalkoztató gondokról „a magunk vallomását” kell megtennünk. „Minderről őszintén kellene beszélni...” — mondja Szakonyi Károly, de azt is hozzáteszi: „Alighanem ennek több a gátja, mint gondolnánk.” A költő, s egyáltalán a művész — Vas István beszél erről — valamivel mindig provokál és megütközést kelt.

A penzumszerűen írt „közéleti vers” miatt persze senki sem csóválja a fejét. Amikor Domokos a „közügyekben érdekelt” irodalomról beszélgetett Garai Gáborral, joggal bírálta azokat az „elkötelezett” verseket, melyek mögött se egyéniség, se személyes meggyőződés nincs. Ezért javasolta — Vas István eszme-futtatása nyomán — a közéleti és a politikai költészet elkülönítését. A jó politikai vers mindig személyes, s ezt a magatartásbeli sajátosságot Adyval érzékeltette. „A ködös, homályos és temetőszagú honfibútól kezdve a felszínes és kommerciánalis internacionalizmusig annyi meg nem gondolt gondolat, helyesebben: téveszme kavargó ezekben a közéletinek deklarált versekben...” A jó politikai versek közé viszont olyan művek sorolhatók, mint Vas István Allende-verse, de még olyanok is, mint Füst Milán Lenin-verse, *A jelenés*. Az utóbbiról egyébként a *Versekről, költőkkél* című kötetben is beszélnek. A történelem egészének viharzása van benne, nemcsak a történelemnek a napi érdekke szerint kivágott megszete. A költészet politikai minősítésének változékonyságáról, az irodalmat illető politikai minősítések forgandóságáról hoz példákat Benjámin László is. Ma már csak mosolyogni lehet azon, hogy szocialista líránk kiemelkedő képviselője *Tavaszi Magyarországon* című versét azzal kapta vissza a Forum főszerkesztőjétől, hogy „ez egy szocdem vers”. *Egyetlen élet* című könyvét vezető politikusok nevezték „polgári mocsoknak”, s a *Vérző zászlók alatt* csak úgy jelenhetett meg 1962-ben, hogy hosszú jegyzetben magyarázták, miért nem tartozik a szo-

cialista költészet fogalomkörébe. Ezek a példák is elgondolkodtató adalékok lehetnek a realista írói igény és erkölcs — Domokos könyvében centrumba állított — kérdésköréhez.

Amikor a hagyományról, a realizmusról, a valóságábrázolás és -kifejezés lehetőségeiről beszélgetnek a pályatársak, azt hiszem, mindannyian tudatában vannak annak, hogy a hatvanas évek végétől korváltásnak, korszakváltásnak lehettünk tanúi az irodalomban. Módosult az író szerepfelfogása (vátészíró-művészíró), dialektikusabb, gondolkodóbb lett az irodalom, megjelent a paradoxitás, a polifónia, a pátosz helyét az irónia, a groteszk foglalta el. Domokos nem tagadja, a groteszk is lényeges emberi-társadalmi kérdésekről szólhat (vákumhelyzet, az izolált ember szenvedése, kiütkeresése), de szerinte hiányzik belőle a tragédia, mint „a létszemlélet tragikus aspektusa”. Az irónia, a groteszk — mint Kálnoky László véli — fölfrísiítheti a versek képanyagát. Petri György a hatvanas évek végén indultak nevében kel a groteszk védelmére: „...ha felemelő hatása nincs is, de felszabadító hatása igenis lehet.” Amit Petri a lírai hős, a költői szerep változásairól mond, azzal lényegében egyetérthetünk. Igen érdekesek Domokosnak és Petrinek azok a fejtegetései, melyek a „szerényebb szerepfelfogást” Arany Jánosnak és József Attilának nem a par excellence fővonalba illő verseihez vezetik vissza. A beszélgetésekből a váltásnak, a fordulatnak még nagyon sok jelére fény derül. Ilyen a prózának Kardos G. György említette változása, az epikus részletezés fölöslegessé válása, s ilyen a techné-nek, a prózairás hogyan?-jának Somlyó György által jellemzett egyre erősödő szerepe. A lírában, úgy tűnik, éppen fordított a helyzet, sok a „formai rendtelenség” (Domokos M.), sok fiatal költő művében zavaró „a nyelvi megformálás esetlegessége” (Lator L.).

Realizmus és korszerűség nem ellentétek Domokos Mátyás felfogásában, inkább kiegészítik egymást. Úgy híve a realizmus esztétikájának, hogy szemléletében döntő szerepe van a korszerűség fogalmának. Nem a realizmusnak egy korábbi, meglehetősen leszűkített és elavult értelmezéséről van szó. Domokos tudja, hogy az irodalom a fölfríssülés és a megújulás folyamata. De jogosan aggodízik, amikor némelyek a magyar irodalom nagy, pozitív eszményeit (népben, nemzetben gondolkodás, kötődés, valóságközelség stb.) a modernség koloncának tekintik. Nem ellensége ő az avantgarde-nak, bíráló megjegyzései csak a neoavantgarde blöffjeire vonatkoznak. A *Versekről, költőkkel* című kötetben említi, hogy maga Kassák is gyanakvással figyelte a neoavantgarde burjánzást, „a művészet túljutott a forradalmak szakaszán”, írta naplójában. Lator László meg arra figyelmeztet, hogy az úgynevezett népi szürrealizmus sem menthet föl „a fegyelem és a mesterségbeli tudás alól”. Nemcsak a túlhajtott neoavantgarde, hanem a „bartóki modellre” hivatkozó, tehetség nélkül gyártott újnépiségek is megkapja mindkét kötetben a magáét.

Az ötletek pezsgését, a fölvetések gazdagságát a továbbiakban talán nem szükséges bizonyítanunk. Csupán néhány példát említünk még a tematikai gazdagságra. Hubay Miklóssal a magyar dráma hetvenes évekbeli helyzetéről beszélget Domokos, a film és az irodalom kapcsolatáról pedig Jancsó Miklóst és Nemeskürty Istvánt faggatja. S milyen izgalmas, a költői mesterségről írónak, olvasónak egyaránt fontosat közlő Domokos beszélgetése Nemes Nagy Ágnessel a költői kép sorsáról, vagy Weöres Sándorral az értelmetlen vers értelméről. Hatalmas erudíció, a magyar irodalom egészében való imponáló jártasság, szilárd esztétikai alapon nyugvó értékrend jellemzi Domokos könyvét. S nem utolsósorban az elevenség, az életszerűség: nem függetleníti magát az alkotói személyiségektől, az irodalomtörténet — hite szerint — nem személytelenítheti el önmagát.

A *Versekről, költőkkel* egyik fő vonzóereje szintén a személyesség, a nyíltan bevallott „személyes ízlés és vonzódás”. Olyan ízlés és érdeklődés, amire mégis a nyitottság, a legkülönbélebb költői alkatok, irányok iránti megértés a jellemző. A szerzők a költők segítségével hívják elő a titkot, ami „nemegyszer pofon egyszerű, a fellegjáró elméleteket megcsúfolóan természetes és meghökkentően józan költői gondolat”. Domokos Mátyás, Lator László és az általuk megszólaltatott költők pontosan tudják, hogy a verselemzésnek nincsenek általános érvényű módszerei. Az újabb elemző módszerek kiválóan alkalmasak a vers struktúrájának a leírására, de az értelmezéssel és értékeléssel adósak maradnak. A szerzők jó érzékkel teremtik

meg a különböző szintek (leíró, értelmező, értékelő) közötti kapcsolatot. Bizonyos tudományos eljárások hiánya nem azt jelenti, hogy a beszélgetések résztvevői nem ismerik ezeket a módszereket. Ők elsősorban nem boncolják a verset, hanem élvezik és rezonálnak rá. Minden nyelvészeti, stilisztikai, irodalomtörténeti, verstani és esztétikai tudásukkal azt próbálják elérni, hogy mások is élvezzék a verset, hogy mások is rezonáljanak rá. Tudják, nem a vers van a metodikai problémákért, hanem fordítva. Szerintük az a legjobb módszer, ha minél több módszer van. Domokos egy helyen a személyes, a társadalmi és a történelmi mozzanatokot figyelmen kívül hagyó úgynevezett „closed reading” módszer egyoldalúságát teszi szóvá. Ezekben a dialógussesszekben mindenki a neki legmegfelelőbb módon közelíti meg a verset. Olykor apró biográfiai adatok világítják meg a mű élményhátterét, s nyomon követhetjük, hogyan válik verssé az élmény? Gyakran az adott mű esztétikai minőségeinek együttese a pálya egészének természetrajzát körvonalazza. Egy-egy bonyolult, gazdag tartalmú alkotás elemzése akár kötetnyi terjedelmű is lehetne, itt erre nyilvánvalóan — eredetileg rádiósorozatról lévén szó — nem volt mód. Ám egyébként is „a remekművekhez általában társuló érzés az, hogy a versnek titkos többlete van, amit nem lehet teljesen megmagyarázni és kielemezni”. Külön érdeme a könyvnek, hogy kevésbé ismert, nem értéküknek megfelelően számon tartott költőket is bemutat. (Például Nadányi Zoltánt, Berda Józsefet, Hajnal Annát.) A sort különben Sárközi György *Esőcseppek*, és Radnóti Miklós *Erőltetett menet* című verse nyitja, „személyes sorsok tragédiája és költészetük üzenete morálisan meghatározza a legújabb magyar líra szituációját”.

Remek minisszék sora ez a könyv. Ahogy Domokos Mátyás és Lator László a *Vértanú arabs kancában*, Nagy László híres prózaversében kimutatják a súlyos élményanyag és a rímről, strófaszervezetről, hagyományos kötött versformáról való lemondás összefüggését, az a vers- és irodalomértés csúcsa. Nem kevésbé bonyolult, egzisztenciális és léttapasztalatokat sűrítő költemény *Az Ígélet megszegése*, Illyés Gyula műve. Ennek a talányos versnek az értelme úgy világosodik meg, hogy közben a modern líra természetéről is sok mindent megtudunk. Csoóri Sándortól meg azt kérdezik, „miért éppen a »hó«, a »dér«, a »zúzmar«, a »fagy«, s egyáltalán: a »tél« természeti képeiből és képzeteiből szövődött a hetvenes évek költészetének talán leggyakrabban előbukkanó és legdivatosabb metaforája?” S amikor Domokos Mátyás a századvéget, Verlaine-t és Adyt említi a *Hó emléke* című verssel kapcsolatban, Csoórinak az Arany Jánosnak tulajdonított „dörmögés” („Gondolta a fene!”) jut eszébe — nem méltatlankodva, inkább „csodálkozásra késztetn”. Hasonlóan nyilatkozott — Domokos hosszú fejtegetését végighallgatva — Illyés Gyula is: „...lám, lehet értelme a kritikának. Úgy érteve, hogy megmagyarázza, kibontja (majdnem azt mondhatom: a költő számára is), hogy mi volt eredendően a versben.” Azt hiszem, ennél nagyobb elismerést irodalmár aligha kaphat. Domokos, Lator és mások megmutatják ebben a — hagyományos interjúgyűjteményektől eltérő — két kötetben, miként lehet az irodalomról — tudományos akribiák, esztétikai értékítéletnek álcázott politikai megfontolások, vagy éppen a különféle klikkek farkastörvényeit idéző elfogultságok nélkül — a maga fontosságának és „sajátságának” megfelelően beszélni. (*Magvető, Szépirodalmi.*)

OLASZ SÁNDOR